KRÁLIK, Ľubor: *ETYMOLOGIA A NÁREČOVÁ LEXIKOGRAFIA (NA MATERIÁLI SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ)*. Bratislava: Veda 2020. 176 s. ISBN 978-80-224-1875-1.

Vzácnym zdrojom poznatkov o prirodzenom vývine jazyka a jeho fungovaní v nespisovných útvaroch slovenského jazyka s dosahom na široký slavistický kontext je práca popredného slovenského etymológa Ľubora Králik *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*. Podstatou tejto monografie je interpretácia vzťahu medzi súčasnými podobami nárečovej slovnej zásoby, spracovanej vo vydaných zväzkoch *Slovníka slovenských nárečí*, a jej pôvodom na základe autorovho dlhodobého výskumu v oblasti etymológie slovanských aj neslovanských jazykov a návod na aplikáciu týchto poznatkov v lexikografickej praxi.

Po obsahovej aj metodologickej stránke je práca na vysokej odbornej a teoretickej úrovni a vyznačuje sa presvedčivou argumentáciou navrhovaných riešení v rámci slovníkovej interpretácie nárečového materiálu. Vybrané podoby heslových slov zo *Slovníka slovenských nárečí*, a to aj podľa ich variantných podôb v jednotlivých slovenských nárečových oblastiach, autor interpretuje z vývinového hľadiska a pri argumentovaní prirodzených vývinových tendencií sa opiera aj o porovnávaci základ ostatných slovanských jazykov. Tento postup umožnil Ľ. Králikovi upozorniť na viaceré diskrepancie medzi podobou heslových slov a skutočnou vedeckou pravdou a zaujať postoj ku grafickej, t. j. pravopisnej, slovotvornej aj významovej podobe jednotlivých heslových slov *Slovníka slovenských nárečí*. Na pozadí etymologickej analýzy a stavu v ostatných slovanských jazykoch autor navrhuje korekcie pri zapisovaní nárečovej lexiky s rešpektom na jej prirodzený jazykový vývin. Z tohto aspektu má mimoriadne vysokú poznávaciu a argumentačnú silu druhá kapitola s názvom *Etymológia a Slovník slovenských nárečí*. V nej autor explicitne poukázal na nevyhnutnosť hĺbkového štúdia historických jazykovedných disciplín pri interpretácii nárečového materiálu a na potrebu citlivo verifikovať jednotlivé formálne aj významové zložky nárečovej lexiky s jej jazykovým okolím. Presvedčivo to Ľ. Králik opisuje, najmä argumentuje, v podkapitolách *Nevykonaná formálna štandardizácia* (c. d., s. 24 – 35) a *Viacnásobná formálna štandardizácia* (c. d., s. 36 – 40). Autorovi nejde v práci len o identifikáciu príkladov, ktoré si vyžadujú korekciu formy, ale aj o metodologický návod a poukázanie na možnosti alternatívnej formálnej štandardizácie (c. d., s. 41 – 55) a formálnych variantov heslových domáciach aj nedomáciach slov (c. d., s. 56 – 109, 110 – 119).

Z množstva presvedčivých a výstižných príkladov možno ako odkaz na hĺbkovú formálnu aj významovú analýzu prvkov uviesť heslové slovo **gizdiť**, expr. ‚mazať, špinit‘ (p. SSN 1¹, s. 492) s vysvetlením, že tu ide akiste o výraz totožný so spisovným *hyzdiť* ‚robiť škaredým, nepekným‘ (SSSJ 2, s. 245), nárečovým *hyzdiť* expr. ‚robiť škaredým, špaťiť‘ (SSN 1,

¹ V príspevku uvádzame skratky slovníkov: SSN – Slovník slovenských nárečí, SSJ – Slovník slovenského jazyka a SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka.

s. 649) ako kontinuantom psl. *gyzditi (c. d., s. 26). Ľ. Králik ďalej uvádza, že štandardizáciu formy heslového slova s hláskou *g* (namiesto *h* ako očakávaného slovenského reflexu psl. **g*) možno akceptovať. Nebol tu však zrejme dôvod na ponechanie koreňového vokálu v podobe *i*, t. j. bez zohľadnenia faktov etymologického charakteru – adekvátnou štandardizáciou by tu bolo **gyzdiť** (c. d. s. 26). Podobný charakter majú interpretácie heslového slova **napasný** ‚dotieravý, dobiedzavý, otravujúci (o človeku)‘ (SSN 2, s. 319: *Joj, ta to napasni chlapčisko!* – Hencovce VRN). Podľa Králika tu pravdepodobne ide o pôvodné **napastný*, v ktorom došlo k zjednodušeniu spoluhláskovej skupiny *stn* > *sn*. Tento výraz možno interpretovať ako reflex praslovanskej podoby **napastъnъ* (*jb*), čo je vzťahové adjektívum utvorené na základe psl. **napastъ*, ktorého reflexom je i slovenské nárečové *napasť* ‚zloba, pohoršenie‘ (SSN 2, s. 319). Adekvátnou štandardizáciou príslušného výrazu by preto bolo **napastný** (c. d., s. 30). Ako ďalší príklad možno na ilustráciu uviesť heslové slovo **mľaček** (v nárečí i *mlačok*) ‚menšie kladivo‘ (SSN 2, s. 169). Recenzované dielo prináša vysvetlenie, že tu ide o zdrobneninu od slova *mlat* ‚kladivo, obyč. ťažké a veľké‘ (SSJ 2, s. 158); z etymologických príčin Ľ. Králik navrhuje uprednostniť štandardizáciu **mľatček**, vďaka ktorej by sa stala lepšie viditeľnou sémantická motivácia výrazu (c. d., s. 28). Ten istý charakter majú aj autorove etymologické vysvetlenia heslového slova **oblesný** ‚falošný, neúprimný‘ (SSN 2, s. 481), v ktorých by podľa autora bola očakávanou štandardizáciou podoba **obľestný** ako reflex psl. **obľstъnъ* (*jb*) odvodený od psl. **ob-ľstiti* ‚oklamať‘, ktoré patrí do slovotvorného hniezda psl. **ľstъ* (dnešné slovenské *ľesť*) a súvisí s fonetickým zjednodušením skupiny *stn* > *sn*. Podobným prípadom je slovo **partok** (*pertok*) ‚obrus z domáceho ľanového plátna‘ (SSN 2, s. 740). V tomto hesle sa uvádza aj expresívna zdrobnenina **partočík** s nasledujúcou exemplifikáciou: *Jä som nigdaj nešla do polä bes prtošika* (Rybník REV). Štandardizácia *partočík* môže implikovať, že forma *prtošik* so začiatočným *pr-* (t. j. so slabičným *r*), uvedená v citovanom doklade, je sekundárna a vznikla akousi obmenou formy s pôvodným *par-*; práve táto „sekundárna“ forma je však kľúčom k adekvátnej etymologickej interpretácii výrazu. Gemerské nárečové *prtošik* (**prtočik*) je akiste zdrobneninou od východiskového *prtok* ‚obrus‘, ktoré možno interpretovať ako zdrobneninu od nedoloženého **pri*, predstavujúceho kontinuant psl. **pъrtъ* s pôvodným významom ‚(odrezaný) kus plátna‘. Z etymologického hľadiska by tu bola žiaduca štandardizácia **prtok** (nárečové formy *partok*, *pertok* môžu zodpovedať „pospisovnenej“ forme so slabičným *r*) a **prtočik**. Z analogických príčin by sme podľa autora v SSN očakávali aj heslové slovo **prtočina** ‚plachta na trávu‘ (SSN 2, s. 740) (c. d., s. 32 – 33). V podobe *prtok* sa toto slovo zachovalo napr. v Jelšavskej mestskej knihe. Z oblasti viacnásobnej formálnej štandardizácie majú metodologický a najmä praktický (pragmatický) význam Králikove interpretácie v rámci heslových slov typu **drôtno** ‚zem s prímiesou pilín, práchna a íveria‘ (SSN 1, s. 396: *Pot priesadu e súca meyná* [sypká, drobnozrnná, jemná] *zemička, takuo druotno* – Čelovce MK), **drvotnisko** i **drvotno** (*druotno*, *drvuotno*) s významami 1. ‚miesto, kde sa rúbe drevo‘, 2. ‚miesto, kde bolo uložené drevo‘, 3. ‚zem s prímiesou pilín, práchna a íveria‘ (SSN 1, s. 400: vo všetkých významoch s dokladmi z okr. Modrý Kameň; význam č. 3 sa ilustruje dokladom použitým v hesle **drôtno**). Na základe formálnej štandardizácie nárečového *druotno* v podobe *drôtno* (zodpovedajúcej reálnej forme slova) možno dospieť k historicky neadekvátnejmu záveru, že uvedený výraz je derivovaný od substantíva *drôt* ‚kovové vlákno‘, prevzatého z nemeckého nárečového *drōt* (dnešné spis. nemecké *Draht*). Etymologicky korektná je alternatívna interpretácia uvedená v SSN, v zmysle ktorej forma *druotno* vznikla z pôvodného

drvotno. Slovanmi autora: „... ide tu akiste o kompozitum utvorené na základe slk. dial. *drvo* ‚drevo‘ (porov. SSN 1, s. 385 – 386, s. v. *drevo i drvo*) a slovesa *tat*, *tnem* (psl. **tęti*, **tnę*); pôvodným významom výrazu bolo zrejme ‚miesto, kde sa tne, rúbe drvo, drevo‘. Porov. i slk. dial. *drevoteň*, *drevotňa i drvotěň* ž. ‚dreváreň‘ (SSN 1, s. 386), odlišujúce sa od *drvotno* s. morfológickou charakteristikou, resp. – v prípade foriem *drevoteň*, *drevotňa* – vokalizmom prvej časti (slk. *drevo*)“ (c. d., s. 36). Heslové slovo **kiša** je v nárečovom prostredí známe vo význame ‚váhy na voze‘ (SSN 1, s. 769), slovo **kyša**¹ zase vo významoch 1. ‚súčasť konského voza (váhovisko), na ktorú sa upevňujú bilnice‘ a 2. ‚drevené ohreblo na zhŕňanie hnoja‘ (SSN 1, s. 932). Vzhľadom na skutočnosť, že ide o výraz maďarského pôvodu, by podľa Ľ. Králik (c. d., s. 37) v tomto prípade bola vhodnejšia štandardizácia s *ki*-. Písanie s *y* je adekvátne v prípade homonymného substantíva **kyša**² doloženého vo významoch 1. ‚baktériami skvase- né surové mlieko‘, 2. ‚neprimerane husté jedlo‘ (SSN 1, s. 932) ako reflexu psl. **kyša*, ktoré etymologicky súvisí so slovami *kysnúť*, *kyslý*.

Variantnosť jazyka dokazuje autor interpretáciou hesiel s možnosťou alternatívnej formálnej štandardizácie v prípadoch typu **budkáčik** 1. ‚tlčik na tčenie, lámanie ľanu‘, 2. ‚hrkálka‘ (SSN 1, s. 177). Spoluhlásková skupina *tk* v uvedených dokladoch nemusela vzniknúť v dôsledku znelostnej asimilácie *dk* > *tk*, ako vyplýva zo štandardizovanej formy heslového slova. Zo sémantických príčin Králik vyslovuje predpoklad, že konsonant *t* tu môže byť etymologicky pôvodný – citované dialektizmy možno interpretovať ako zdobneniny od **butkáč*, čo je substantívny derivát od predpokladaného slovesa **but-k-at* ako zdobnenej formy od **butat* s významom ‚udierať, biť‘, ktoré je reflexom psl. **butati*. Adekvátnou štandardizáciou heslového slova by v takom prípade bolo **butkáčik** (c. d., s. 42 – 43). Podobným prípadom je heslo **patria** ‚rozhládňa‘ (SSN 2, s. 751). V dokladovom materiáli nachádzame len formu *patrija*: *Na kopcu bula patrija a z nej bulo vidno aš Tatri* (Dúbrava PRE), *Tam bila postavena taka patrija, co to tag daľeko bilo vidno z ni* (Dlhá Lúka BAR), *patrija* (Smižany SNV). Jej štandardizácia v podobe *patria* (t. j. s koncovým *-ia*) môže viesť k záveru, že uvedený dialektizmus patrí medzi prevzaté podstatné mená zakončené na *-ia*, *-ya*, skloňované podľa vzoru *ulica*; k predpokladanému novšiemu konsonantu *j* v nárečovom *patrija* je možné porovnať formy *batrja* (SSN 1, s. 101 – *batéria*), *lutrja* (SSN 2, s. 101 – *lutria* ‚stávková hra; lotéria‘) ap., vzniknuté adaptáciou cudzích výrazov. Nárečové slovo *patrija* možno vzhľadom na jeho sémantiku interpretovať ako domáci derivát od *patrit*², *patriet*² i *patrat* (ako sloveso zrakového vnímania doložené najmä z východného Slovenska), v ktorom by azda bolo možné vyčleniť sufix *-*ěja*, známy napr. z ruského nárečového *lazěja*, *lazejá* 1. ‚nevel'ký otvor, diera, štrbina na prechod, preliezanie‘, 2. ‚priechod v ohrade‘ a i. ako derivátu od *lázit*, *liezt*, *lozit* a pod. Ako tvrdí Králik, pôvodne tu išlo pravdepodobne o nomina actionis, ktoré mohli nadobudnúť sekundárny význam nomina loci. V prípade slova *patrija* možno teda predpokladať sémantický vývin **patrenie*, hľadanie, pozeranie ap. > ‚(miesto na) pozeranie, hľadanie, rozhládanie sa; rozhládňa‘. Ak je táto úvaha správna, etymologicky adekvátnou formou heslového slova v SSN by bolo **patrieja** (c. d., s. 53 – 54). Rovnako sú z metodologického hľadiska dôležité aj Králikove upozornenia na formálnu stránku variantov domácich výrazov typu **bystrý** (*bristri*) 1. ‚rýchly, rýchlo sa pohybujúci‘, 2. ‚vnímavý, rýchlo chápaný (o človeku aj o zvierati)‘ (SSN 1, s. 191). Predpoklad, že forma *bristri*, doložená v západoslovenských nárečiach, je nepravidelným variantom formy *bystřý*, implikuje, že tu došlo k sekundárnemu vsunutiu konsonantu *r*, ktoré nateraz nevieme objasniť. Nárečový výraz *bristri* (so začiatoč-

ným *br-*) však nachádza paralely v ukrajinčine a lužickej srbčine, kde ide zrejme o reflexy psl. **brystrъ(jb)*, na základe ktorého vzniklo (v dôsledku disimilácie **r-r-* > **Ø-r-*) aj novšie psl. **bystřъ(jb)*, zachované v slove *bystřý*. Z toho vyplýva, že nárečové slovo *bristří* nie je akousi novšou nepravidelnou obmenou pôvodného *bystřý*, ale – práve naopak – jeho vývinovo staršou formou; preto by bolo korektné uvádzať v záhlaví príslušného hesla dve paralelné heslové slová, t. j. spoluheslá **bystrý** i **brystrý** (c. d., s. 63).

Citované príklady a autorov prístup k interpretácii nárečového materiálu má veľký pragmatický a praktický význam aj pre interpretáciu ostatných foriem národného jazyka (nielen nárečí) a stáva sa neodmysliteľnou súčasťou lexikografického spracovania slovnej zásoby súčasnej slovenčiny – aj s ohľadom na jej jednotlivé variety. Monografia PhDr. Ľubora Králik, CSc., *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)* je dôkazom priameho výstupu vedeckého výskumu do jazykovej a jazykovednej praxe a je pregnantným svedectvom nevyhnutnej potreby poznať základné všeobecné aj špecifické znaky národného jazyka, jeho prirodzeného vývinu, historickej a porovnávacej slovanskej aj neslovanskej jazykovedy, etymológie a vzájomného pôsobenia kultúr a jazykových kontaktov na vývin jednotlivých národných jazykov a na ich súčasný stav. Materiálová základňa *Slovníka slovenských nárečí*, ktorú autor vo svojej práci využil na interpretáciu prirodzených foriem slovenského jazyka, dokazuje špecifické znaky slovenského nárečového materiálu z hľadiska jeho pôvodu aj jeho vzťahu s okolím, je svedectvom kontinuálneho vývinu slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť, jej koexistencie s okolitými slovanskými aj neslovanskými jazykmi a etnikami, ktoré ovplyvnili spoločenský vývin slovenského jazyka a jeho nositeľov v priebehu mnohých stáročí.

V monografii *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)* Ľ. Králik aplikoval poznatky veľkého množstva vedeckej literatúry slovanských aj neslovanských jazykov. Tým práca nadobúda veľkú poznávaciu hodnotu a stáva sa rozvinutím poznania o prirodzenej podstate formy aj obsahu jednotlivých prvkov jazyka. Po *Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny* (Bratislava, Veda 2015) je kniha *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)* ďalším autorovým významným prínosom nielen pre slovenskú dialektológiu, ale aj pre celú slovanskú porovnávacu jazykovedu, etnológiu a kulturológiu a stáva sa pilierom pochopenia formálnej aj významovej podstaty jazykových jednotiek.

Pavol Žigo
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava